

PRVA POSTHLADNORATOVSKA „HUMANITARNA INTERVENCIJA“ – VUKOVAR 1991.

Vladislav B. Sotirović*

Mykolas Romeris University – Vilnius, Lithuania
Faculty of Politics and Management
Institute of Political Sciences

Članak predstavlja kritičko-naučni doprinos nekom od sledećih izdanja znanstvene publikacije naših kolega iz Hrvatske: D. Živić, S. Špoljar Vržina, S. Cvikić, I. Žebec Šilj (urednici), *Vukovar' 91 – Genocid i memoricidna baština Europske Unije*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2014. Cilj je da se alternativno osvetli pozadina vojno-političkog slučaja „Vukovarske operacije” 1991. u kontekstu brutalnog razbijanja bivše Jugoslavije (SFRJ – Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije), kako spolja tako i iznutra, istorijskih sukoba Hrvata i Srba, kao i međunarodnog prava i moralnih načela globalne politike i regionalne sigurnosti na samom početku posthladnoratovske epohe međunarodnih odnosa u kojima su se našli narodi i narodnosti SFRJ 1991.

Ključne reči: Vukovar, humanitarna intervencija, ustaše, genocid, Srbi, Jugoslavija

Prolog

„Vukovarska operacija” iz 1991. godine je, zajedno sa slučajem Mostara 1992–1994. i Srebrenice 1995, najtragičnija epizoda iz vremena brutalnog i krvavog razbijanja bivše SFRJ od strane unutrašnjih i spoljašnjih vojno-političkih činilaca; epizoda o kojoj će se tek pisati istinske naučne publikacije, kao i o čitavom periodu razbijanja bivše Jugoslavije 90-ih, s obzirom na to da je grad Vukovar u svakom slučaju ostao karakterističan spomenik u povesti srpsko-hrvatskih odnosa. Dok za Srbe slučaj Vukovara iz 1991. predstavlja klimaks krvave borbe srpskog naroda iz 1990. protiv povampirene hrvatsko-nacističke politike iz vremena ustaško-nacističke Nezavisne Države Hrvatske (NDH, 1941–1945) isti ovaj slučaj za hrvatsku stranu znači vrhunac otpora „mlade hrvatske demokracije” navodnoj „srbočetničkoj” imperijalnoj politici nad hrvatskim etno-povsnim prostorom. U svakom slučaju, vukovarska epizoda iz 1991. se ni u kom slučaju ne može posmatrati izolovano od opšteg karaktera i konteksta nestanka SFRJ, kao i istorije srpsko-hrvatskih odnosa.

* Prof. dr Vladislav B. Sotirović, www.sotirovic.eu, vladislav@sotirovic.eu

Razbijanje SFRJ

Egzistencija SFRJ bila je zasnovana, pre svega, na uspostavljanju lične diktature i kulta ličnosti Josipa Broza, kao i svesrdne materijalne, političke i finansijske podrške tzv. zapadnih demokratija, ali pre svih Sjedinjenih Američkih Država (SAD) od vremena Staljinovog raskida sa Titom 1948. godine,¹ pa sve do smrti doživotnog predsednika SFRJ. Broz-Kardeljeva ideologija nacionalnog komunizma, zasnovanog na praksi (kvazi)socijalističkog samoupravljanja, imala je ulogu ideološkog cementa u mnogonacionalnoj i, u osnovi, razjedinjenoj državi koja je trajala onoliko koliko je trajao i njen diktator.² Sjedinjene Države su veštački održavale Jugoslaviju čitavih deset godina nakon Brozove zvanične smrti (1980) kada se geopolitička osnova međunarodnih odnosa iz korena promenila nestankom Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR), Varšavskog pakta i ujedinjenjem dve nemačke države (1989–1991).³ S obzirom na to da je Jugoslavija postala nepotrebna u američkim vojno-političkim planovima za post-hladnoratovsku eru, ona je puštena niz vodu, kako bi se utopila u krvavom građanskom ratu 1991–1995, koji je samo deo ratova civilizacija na balkanskom, ali i globalnom prostoru.⁴

(Kvazi)jugoslovenska politika „bratstva i jedinstva” Josipa Broza imala je za svoj osnovni cilj političko-ekonomsku pripremu raspada zemlje nakon njegove smrti po avnojevskom administrativno-teritorijalnom šablonu: sve socijalističke republike i obe autonomne pokrajine trebalo je da postanu nezavisne države sa krajnjom konsekvencom međunarodno priznate etnički čiste velike Hrvatske (Brozove otadžbine) i male Srbije svedene u granice „Bismarkove Srbije” u vremenu nakon Berlinskog kongresa 1878. do Balkanskih ratova 1912–1913. Stoga je Broz stvorio autonomne pokrajine samo u Srbiji (po Ustavu iz 1974. stvarno nezavisne republike) i preduzeo sve da se nakon 1945. godine stravični etnocid nad Srbima u NDH⁵ zataška i konačno zaboravi, tj. faktički verifikuje i legalizuje.

¹ Netačan je zvanični stav jugoslovenske historiografije i državno-političke propagande da je Tito raskinuo sa Staljinom 1948. već je Staljin prekinuo odnose sa Brozom kao zapadnim klijentom i izbacio ga, kao i njegovu Jugoslaviju iz Informbiroa. Netačna je, takođe, i tvrdnja da je Broz na Petom kongresu KPJ (21–28. jul 1948) pobio sve klevete Informbiroa iz Rezolucije od 28. juna 1948. (Branislav Ilić, Vojislav Čirković (urednici), *Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita*, Beograd: Export-Press, 1978, 123). O Titovoj Jugoslaviji iz tog perioda videti u: Aleks N. Dragnić, *Titova obećana zemlja – Jugoslavija*, Beograd: Čigoja štampa, 2004.

² O psihopolitičkom karakteru Brozovog kulta ličnosti i diktature videti u: Vladimir Adamović, *Tri diktatora, Staljin, Hitler, Tito: Psihopolitička paralela*, Beograd: Informatika, 2008, 445–610.

³ Jeffrey Haynes, Peter Hough, Shahin Malik, Lloyd Pettiford, *World Politics*, London–New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2011, 34–43.

⁴ Victor Roudometof, „Nationalism, Globalization, Eastern Orthodoxy: 'Unthinking' the 'Clash of Civilizations' in Southeast Europe”, *European Journal of Social Theory*, 2 (2), 1999, 233–247; Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*, London: The Free Press, 2002; Ignas Kapleris, Antanas Meištas, *Istorijos egzaminas gidas: Nauja programa nuo A iki Ž*, Vilnius: Leidykla „Briedis”, 2013, 387. Zapadne sile su imale direktnu ulogu u rasturanju SFRJ potpešujući verske i međunacionalne netrpeljivosti, kao i nacionalističke strasti na prostoru Jugoslavije (Veljko Kadijević, *Moje viđenje raspada: Vojska bez države*, Beograd: Politika, 1993, 40). O ulozima međunarodnog faktora u procesu rasturanja Jugoslavije i ratovima koji su usledili na njenom prostoru videti u: Richard H. Ullman (ed.), *The World and Yugoslavia's Wars*, New York: A Council on Foreign Relations, 1996. Zapadni antagonizam prema Srbiji i Srbima u istorijskom kontekstu možda je najbolje definisao H. Sitn-Votson 1911. kada je pisao da bi „pobeda pansrpske ideje značila pobedu istočne kulture nad zapadnom” (Trajan Stojanović, *Balkanski svetovi: Prva i poslednja Evropa*, Beograd: Equilibrium, 1997, 377).

⁵ O srbocidu u NDH videti više u: Vladislav B. Sotirović, „Remembering a Magnum Crimen in the Independent State of Croatia, 1941–1945”: <http://www.sotirovic.eu/2015/05/07/remembering-a-magnum-crimen-in-the-independent-state-of-croatia-1941%E2%88%921945/>. O direktnoj saradnji rimokatoličke crkve sa ustaškim režimom u NDH videti u: Marko Aurelio Rivelin, *Nadbiskup genocida: Monsinjur Stepinac, Vatikan i ustaška diktatura u Hrvatskoj, 1941–1945*, Nikšić: Jasen, 1999.

Nakon Brozove smrti kosmetski Albanci prvi su otpočeli organizovanim nasiljem razbijanje SFRJ u proleće 1981. godine⁶ sa krajnjom namerom odvajanja Kosova i Metohije od Srbije, etničkog čišćenja Srba i svih drugih ne-Albanaca i obnove Velike Albanije iz vremena Drugog svetskog rata. Organizovani i sistematski teror kosmetskih Albanaca nad srpskim stanovništvom pokrajine,⁷ kao i albanski separatizam na Kosovu i Metohiji nakon Brozove smrti direktno su pothranjivala i politički ohrabivala rukovodstva Hrvatske i Slovenije, kao najefikasniji način produžavanja funkcionisanja Brozove asimetrične jugoslovenske federacije u kojoj su upravo Socijalistička Republika (SR) Slovenija i SR Hrvatska imale privilegovan politički, ekonomski i finansijski položaj u odnosu na sve druge republike, ali naročito u odnosu na SR Srbiju u okviru koje su dve autonomne pokrajine služile kao najbolji mehanizam za očuvanje ovakvog asimetričnog stanja međurepubličkih odnosa i politike. Predlog novoizabranih „demokratskih“ vlada Slovenije i Hrvatske⁸ o restrukturiranju jugoslovenske federacije u konfederaciju šest „suverenih država“ od kojih bi svaka imala svoje armije i diplomatska predstavništva⁹ nije bio ništa drugo nego predlog o *de facto* priznavanju nezavisnosti jugoslovenskih republika, ali u tzv. „avnojevim granicama“, što je, pre svega, išlo u korist velike Brozove Hrvatske, ali i velike Slovenije. Ovaj predlog asimetrične konfederacije imao je i svoju političku funkciju da ga kao objektivno neprihvatljivog odbije Srbija, ali i druge jugoslovenske republike. Bio je to formalni povod Ljubljani i Zagrebu da proglase nezavisnost Slovenije i Hrvatske od ostatka Jugoslavije, što se i dogodilo 25. juna 1991. godine, što ujedno predstavlja i početak krvavog građanskog rata.

Akadska literatura na Zapadu, kao i zapadni masmediji i politički krugovi, uglavnom direktno optužuju „nacionalističku“ politiku Slobodana Miloševića (1941–2006) kao glavnog, pa čak u jedinog inspiratora razbijanja SFRJ.¹⁰ Slobodan Milošević, međutim, nije zasigurno više kriv za nestanak bivše zajedničke države kao i za izbijanje građanskog rata od drugih lidera jugoslovenskih republika, a naročito od dr Franje Tuđmana (1922–1999) i njegove Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), ali je zasigurno tačno da je svoju političku borbu za administrativno ujedinjenje Republike Srbije, njen ravnopravni političko-ekonomski položaj u jugoslovenskoj federaciji, kao i zaštitu Srba, kako na Kosovu i Metohiji, tako i na prostorima čitave Jugoslavije, a naročito u Hrvatskoj gde su se na vlasti u proleće 1990. godine faktički našle neoustaše odevene u ruho demokratije i

⁶ Radoslav Đ. Gaćinović, *Nasilje u Jugoslaviji*, Beograd: EVRO, 2002, 243.

⁷ O dokumentovanom albanskom teroru nad Srbima videti u: Jevrem Damnjanović, *Kosovska golgota*, *Inter-vju*, Specijalno izdanje, Beograd: Politika, 22. oktobar 1988.

⁸ Činjenica da su vlade Slovenije i Hrvatske 1990. izabrane, formalno gledano, demokratskim putem nakon prvih posleratnih parlamentarnih izbora, služila je, a i dalje služi, kao glavni alibi „antisrpskom“ bloku, kako na prostorima Jugoslavije, tako i u inostranstvu za deklarativnu odbranu politike Ljubljane i Zagreba u procesu razbijanja SFRJ. Međutim, mora se naglasiti da su i vlade svih drugih jugoslovenskih republika u toj 1990. bile isto toliko demokratski izabrane kao i vlade Slovenije i Hrvatske. Štaviše, i Adolf Hitler je na vlast u Vajmarskoj Republici 1933. došao na krajnje demokratski način, gledano sa formalno-pravnog aspekta.

⁹ Susan L. Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, Washington, DC: The Brookings Institution, 1995, 132.

¹⁰ Videti, npr: Louis Sell, *Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia*, Durham–London: Duke University Press, 2003; Richard Overly, *XX amžiaus pasaulio istorijos atlasas*, Vilnius: Leidykla "Briedis", 2008, 144; Kimberly L. Sullivan, *Slobodan Milosevic's Yugoslavia*, Minneapolis, MN: Twenty-First Century Books, 2010; Adam Lebor, *Milosevic: A Biography*, London–Berlin–New York–Sydney: Bloomsbury, 2012.

Evrope, iskoristio za uspostavljanje lične autoritativne vlasti i etnopolulizma u Srbiji,¹¹ isto što je uradio i Franjo Tuđman u Hrvatskoj sprovodeći svoju politiku srbofobije i ustaške ideologije iz vremena Pavelićeve NDH.¹²

Isti izvori direktno optužuju političko rukovodstvo Srbije za pokušaj realizovanja ideje velike Srbije za vreme perioda razbijanja Jugoslavije,¹³ a na ideološkim osnovama *Načertanija* Ilije Garašanina iz 1844.¹⁴ Slobodan Milošević je navodno želeo da postane novi Josip Broz Tito čitave Jugoslavije, što u suštini nije isključeno, ali nije ni faktografski dokazivo. Za razliku od njega, Franjo Tuđman je, vrlo verovatno, imao kao svoj glavni lični politički cilj da ostane zabeležen u hrvatskoj povescnici kao novi nacionalni poglavnik (vrhovnik) koji je obnovio Pavelićevu NDH u njenim „etnopovijesnim” granicama i, po mogućnosti, konačno etnički očišćen od Srba. Hrvatska historiografija je u ovom periodu, pre svega iz političkih, a ne naučnih razloga, otišla veliki korak dalje, direktno optužujući srpsku političku i nacionalnu elitu za sprovođenje u delo ideološko-istorijskog koncepta ne samo velike Srbije već i genocidne Srbije u kojoj ne bi bilo mesta za ne-Srbe, a ovaj koncept se istorijski može navodno pratiti u povezanom ideološkom nizu od članka „Srbi svi i svuda” Vuka Stefanovića Karadžića iz 1836. (štampanog 1849), pa sve do *Memo-randuma* Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) 1986. godine.¹⁵

Međutim, bar što se tiče uloge hrvatske strane u razbijanju Jugoslavije, nova hadezeovska vlast u Zagrebu je za ogromnu većinu Srba na prostoru čitave zemlje bila reinkarnacija srbofidne Pavelićeve NDH i pravaško-ustaške ideologije „kvi i tla” u rešavanju „srpskog pi-

¹¹ Bernd J. Fišer, *Balkanski diktatori: Diktatori i autoritarni vladari jugoistočne Evrope*, Beograd: IPS, Beograd-IP Prosveta, Beograd, 2007, 481–539.

¹² Jill A. Irvine, „Ultranationalist Ideology and State-Building in Croatia, 1990–1996”, *Problems of Post-Communism*, 44 (4), 1997, 30–43. Međutim, ustaška ideologija po pitanju „Srpskog pitanja” u Hrvatskoj potpuno je kontradiktorna u odnosu na njegovo praktično rešenje za vreme NDH s obzirom na to da su ustaše, kao i sam poglavnik Pavelić, tvrdile da u Hrvatskoj, u suštini, ima veoma mali broj pravih Srba, jer su hrvačanski „Srbi” ogromnom većinom, u stvari, etnički Hrvati pravoslavne veroispovesti [Irina Lyubomirova Ognyanova, „Nationalism and National Policy in Independent State of Croatia (1941–1945)”, draft of the paper presented at the Special Convention *Nationalism, Identity and Regional Cooperation: Compatibilities and Incompatibilities*, organized by the Centro per l’Europa centro orientale e balcanica, University of Bologna, Forlì, Italy, June 4–9th, 2002, 5]. Međutim, u praksi za vreme NDH ustaški režim je nastojao da eliminiše, na ovaj ili onaj način, sve pravoslavce i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, što govori da su ustaše bile, pre svega, krstaška vojska Vatikana. Sa sličnim problemom suočio se i Tuđmanov režim u replici NDH 90-ih godina.

¹³ Richard W. Mansbach, Kirsten L. Taylor, *Introduction to Global Politics*, London–New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2012, 442.

¹⁴ O Garašaninovom *Načertaniju* videti u: Radoš Ljušić, *Knjiga o Načertaniju: Nacionalni i državni program Kneževine Srbije (1844)*, Beograd: BIGZ, 1993. O Iliji Garašaninu kao državniku videti u: Dejid Mekenzi, *Ilija Garašanin: Državnik i diplomata*, Beograd: Prosveta, 1987.

¹⁵ Ante Beljo et al. (eds.), *Serbia from Ideology to Agression*, Croatian Information Centre, Zagreb–London–New York–Toronto–Sydney: Zagrebačka tiskara, 1992. O istinama, zabludama i zloupotrebama koncepta i ideologije velike Srbije videti u: Vasilije Đ. Krestić, Marko Nedić (urednici), *Velika Srbija: Istine, zablude, zloupotrebe*, Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa održanog u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti u Beogradu od 24. do 26. oktobra 2002. godine, Beograd: Srpska književna zadruga, 2003. O uzajamnoj povezanosti Garašaninovog *Načertanija* sa Vukovim člankom „Srbi svi i svuda” videti u: Vladislav B. Sotirović, *Srpski komonvelt: Lingvistički model definisanja srpske nacije Vuka Stefanovića Karadžića i projekat Ilije Garašanina o stvaranju lingvistički određene države Srba*, Vilnius: privatno izdanje, 2011. I jedan i drugi rad bili su direktan odgovor na nacionalšovinističku ideologiju i politiku hrvatskog *Ilirskog pokreta* o pohrvaćivanju rimokatoličkih i ijekavskih Srba i stvaranju *Velike Ilirije*, tj. velike Hrvatske [Vladislav B. Sotirović, *The Croatian National („Illyrian”) Revival Movement and the Serbs: From 1830 to 1847*, Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2015].

tanja" ne samo na prostorima Brozove ionako velike Hrvatske, nego i na čitavom prostoru zapadno od reke Drine koji je još od Ante Starčevića svojatan kao ekskluzivno hrvatski etnopovjesni prostor. U suštini, pravaško-ustaška ideologija i politika Tuđmanove HDZ u rešavanju „srpskog pitanja" zapadno od Drine u toku i nakon rasturanja SFRJ počivala je na ideologiji i politici genocida nad Srbima zapadno od Drine još od 19. veka u hrvatskim klerikalnim i nacionalšovinističkim krugovima.¹⁶ Da se u slučaju vladajuće HDZ radilo o kopiji Pavelićeve endehazije bilo je Srbima jasno ne samo iz retorike zvaničnih državnih organa Hrvatske već i iz korišćene ustaške simbolike iz Drugog svetskog rata, kao i zvaničnog partijskog i državnog stava prema poglavniku Anti Paveliću (1889–1959) – „Balkanskom kasačinu" koji je stajao na čelu države u kojoj je na najbestijalniji način usmrćeno i do 750.000 Srba.¹⁷ Stoga nije ni čudo da su Srbi iz Hrvatske, koji su u njoj živeli u kompaktnim sredinama, pre svega na prostorima Banije, Like i Korduna, bili jednostavno prinuđeni da se nacionalnopolitički samoorganizuju, tj. da prvo proglašavaju srpsku autonomnu oblast (SAO) Krajinnu, 21. decembra 1990, a 28. februara 1991. i da usvoje *Rezoluciju o razdruživanju Republike Hrvatske i SAO Krajine*, koja ostaje u Jugoslaviji.¹⁸

Nakon proglašenja nezavisnosti Republike Hrvatske, 25. juna 1991, dobro opremljene oružane formacije Hrvatske (sa oko 200.000 dugih cevi),¹⁹ potpomognute partijskim milicijama i raznoraznim hrvatskim i inostranim „psima rata" udarile su svom snagom na srpska naselja na prostoru SAO Krajine, ali i na kasarne Jugoslovenske narodne armije (JNA), imajući diplomatsko-političko zaleđe u zapadnim „demokratijama", a pre svega ujedinjene Nemačke koja je jugoslovensku krizu i rat iskoristila da se nametne kao lider čitave Evropske zajednice/Unije.²⁰ Tako je formalno počeo četvorogodišnji građanski rat na prostorima

¹⁶ O genezi ideje i ideologije srbocida kod Hrvata u kontekstu stvaranja velike Hrvatske sa njenim istočnim granicama sve do reke Drine videti u: Vasilije Đ. Krestić, *Genocidom do velike Hrvatske*, Jagodina: Gambit, 2002.

¹⁷ Richard W. Mansbach, Kirsten L. Taylor, *Introduction to Global Politics*, London–New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2012, 442. Tako je npr. Hrvatska stranka prava (HSP) – prećutni koalicioni partner HDZ, 17. juna 1991. usvojila tzv. *Lipanjsku povelju* u kojoj se otvoreno tražilo da se Pavelićeva NDH obnovi i to u granicama na istoku sve do Subotice, Zemuna, reke Drine, Sandžaka (Raške) i Boke Kotorske. Da su čitava Bosna i Hercegovina i Crna Gora („Crvena Hrvatska" – *Croatia rubea*) povjesne i etnografske hrvatske zemlje još od kneza Trpimira i kralja Tomislava sve do danas jasno naglašava hrvatski list *Narod – Glasilo za demografsku osnovu i duhovni preporod hrvatskog naroda* iz 1998.. [Vasilije Đ. Krestić, *Genocidom do velike Hrvatske*, Jagodina: Gambit, 2002, dodatak]. HSP je od leta 1990. organizovala svoje paravojne (ustaške) jedinice *Hrvatske obrambene snage* – HOS koje su uglavnom bile integrisane u regularne formacije Hrvatske vojske od oktobra 1991. HOS je otvoreno zagovarao ustaški ekstremizam, koristio ustašku simboliku i veličao poglavnika Pavelića [Ivo Goldstein, *Croatia: A History*, London: C. Hurst & Co, 1999, 225].

¹⁸ Veljko Đurić Mišina, *Republika Srpska Krajina: Deset godina poslije*, Beograd: Dobra volja, 2005, 16–19.

¹⁹ Hrvatske oružane formacije (kao i slovenačke) tada su bile opremljene najsavremenijim lakim naoružanjem i vojnom opremom i obučavane od austrijskih i nemačkih vojnih stručnjaka za izvođenje brzih i efektivnih akcija protiv JNA. U to vreme, kao vid specijalnog rata protiv JNA i SFRJ pripremano je i sprovedeno u delo masovno dezertiranje iz jedinica JNA, kako bi one ostale nepopunjene i samim tim nespremske za izvođenje ozbiljnijih akcija [Radoslav Đ. Gaćinović, *Nasilje u Jugoslaviji*, Beograd: EVRO, 2002, 260].

²⁰ Na primer, o direktnom podstrekivanju i finansiranju separatizma kosmetskih Albanaca od strane Nemačke videti u: Matthias Küntzel, *Der Weg in den Krieg: Deutschland, die NATO und das Kosovo*, Berlin: Elefant Press, 2000. U procesu spoljnopolitičkog razbijanja SFRJ sigurno je da je diplomatija ujedinjene Nemačke bila najvažnija i ubedljivo najefikasnija. Berlin je preko razbijanja jugoslovenske države na njene republike kao „nezavisne" države ostvarivao svoj stari geopolitički projekat „prodora na jugoistok" (*Drang nach Südost*) u mirnodopskim uslovima (Slavoljub Šušić, *Probní kamen za Evropu*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1999, 177). Međutim, ovaj nemački geopolitičko-ekonomski prodor na jugoistok Evrope samo je deo strateškog geopolitičkog

avnojevske Hrvatske, mada su borbe između srpske Teritorijalne odbrane (TO) i rezervnog sastava milicije sa hrvatskim redarstvenicima i zengama vođene i ranije. Prvog avgusta 1991. godine otpočele su borbe u Dalju, Erdutu, Osijeku, Dardi, Vukovaru i Kruševu.

Karakter „Vukovarske operacije”

Skoro tromesečne borbe za ovaj zapadnosremski grad na rekama Vuki i Dunavu (od 25. avgusta do 18. novembra 1991) tek će izazivati reakcije i „njihovih” i „naših” istoričara, ali je ipak prošlo dovoljno vremena da se iznese koliko-toliko relevantan sud o ovoj hrvatsko-srpskoj etnopolitičkoj epopeji sa dovoljno udaljene i neutralne istorijske distance, uzimajući u obzir i lična iskustva autora teksta, kao svedoka vremena razbijanja SFRJ u kojoj je tada živeo.²¹

Hrvati i postjugoslovenska hrvatska „tuđmanologija” smatraju „Vukovarsku operaciju” epopejom i simbolom odbrane hrvatske nezavisnosti i hrvatskog otpora protiv navodne „srbo-crnogorsko-četničke agresije” na mladu hrvatsku demokratiju (tj. tuđmanokratiju kao paravan novoobnovljene Paveličeve NDH). Vukovar je za Hrvate ujedno i „grad heroj” i „istočni grijeh” Hrvatske, s obzirom na to da je *de facto* samosvesno žrtvovan od strane vrhovnika radi dobijanja političkih poena u Berlinu, Briselu i Vašingtonu – praksu koju je od Tuđmana naučio i ponovio predsednik predsedništva Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović (1925–2003), nešto kasnije sa Srebrenicom 1995. godine.²²

Međutim, s druge strane, borbe za grad Vukovar Srbi smatraju borbama za odbranu nezavisnosti grada, Republike Srpske Krajine i oslobođenja zatočenih srpskih civila od torture i pokolja od strane hadezeovsko-ustaške soldateske. Drugim rečima, za Srbe je „Vukovarska operacija” imala, pre svega, humanitarni i antifašistički karakter u okviru otadžbinsko-odbrambenog rata 1991–1995. godine koji su Srbi vodili protiv agresivne i srbofobične politike Zagreba i Sarajeva.²³

projekta *Istočnog pitanja* Zapada i posebno Nemačke pod kojim se treba podrazumevati geostrateška borba za pretvaranje Rusije u zapadnu kolonijalnu sferu, a ne pitanje opstanka Otomanskog Sultanata u Evropi, kako se to do sada smatralo u akademskim krugovima (Srđan Perišić, *Nova geopolitika Rusije*, Beograd: Medija centar „Obrana”, 2015, 56–60). Za ujedinjenu i ojačalu Nemačku brutalno razbijanje Jugoslavije i mirnodopski nestanak SSSR-a bio je deo dugogodišnjeg projekta revizije rezultata oba svetska rata (Slavoljub Šušić, *Geopolitički košmar Balkana*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 2004, 116–122).

²¹ Kao primeri politikantske „tuđmanološke” literature, nastale neposredno nakon ratova za jugoslovensko nasleđe, ali i pod njihovim direktnim etnopsihološkim uticajem, mogu se navesti sledeće bibliografske jedinice: Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske. Drugo, izmijenjeno i prošireno izdanje*, Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2000; Ivo Perić, *Povijest Hrvata*, Zagreb: Centar za transfer tehnologije, 1997; Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povjest*, Zagreb: Golden Marketing, 1999. Ratovi za jugoslovensko nasleđe iz 90-ih na prostorima zapadno od reke Drine, tj. bivše Paveličeve NDH, moraju se posmatrati prvenstveno kroz prizmu građanskog rata između Hrvata, Bošnjaka i Srba („prečanskih dinaraca”) koji su tako stvarjali međusobne povodne račune, a što se tiče Srba pogotovo onih iz Drugog svetskog rata.

²² Da su Srebrenicu jula 1995. godine žrtvovala centralne vlasti u Sarajevu govori i norveški dokumentarni film iz 2011. godine, pod nazivom „Izdani grad”

(https://www.youtube.com/watch?v=FvqHWS_4AuM&index=13&list=PL999EB6ACC07FC959).

²³ Nesporno je da je razbijanje SFRJ bio uveliko proizvod delovanja renesanse liberalnog nacionalizma iznutra, koji se kao fenomen pojavljuje na prostorima istočne Evrope nakon 1989. godine (Jeffrey Haynes, Peter Hough, Shahin Malik, Lloyd Pettiford, *World Politics*, London–New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2011, 405).

O suštinskom karakteru borbi za Vukovar 1991. godine trebalo bi izneti dva stava na koja ostali istraživači do sada nisu obraćali dovoljno pažnje:

1. Radilo se o prvoj posthladnoratovskoj vojnoj „humanitarnoj intervenciji” u cilju oslobađanja Vukovara kao koncentracionog logora za Srbe – intervenciji koju su do tada već sprovodile zapadne demokratije, kako u Evropi, tako i u „novom svetu” a koje su bile zasnovane na pravnim osnovama Povelje Ujedinjenih nacija iz 1945. godine, kao i drugim aktima međunarodnog prava.²⁴

2. Oslobođanjem Vukovara sprečavala se potencijalna agresija hrvatskih bojovnika na teritoriju Srbije (što su Hrvati već jednom sproveli u delo za vreme Prvog svetskog rata),²⁵ a radi aneksije Istočnog Srema kao „povesne hrvatske zemlje” po ugledu na pretenzije poglavnika Pavelića. Naime, osnovni ideološko-nacionalni cilj Tuđmanove politike iz 90-ih bio je obnova teritorijalnog integriteta Pavelićeve NDH, uz etničko čišćenje preostalih Srba na ovim prostorima.²⁶ Međutim, nije isključeno da je Vukovar, kao odlično utvrđena vojna postaja, trebalo da posluži za dalja teritorijalna proširenja Hrvatske na račun Srbije u Bačkoj, jer su Hrvati ovu vojnopolitičku provinciju još od vremena Kraljevine Jugoslavije otvoreno svojitali kao etnografsku hrvatsku zemlju²⁷ od koje ni Tuđmanov režim nije odustajao u svojim javnim nastupima i propagandi. Podsećanja radi, Hrvatsku od Bačke razdvaja samo reka Dunav na kojoj se Vukovar i nalazi.

Osnovni međunarodni uslovi pod kojima je moralno-pravno izvodljiva „humanitarna intervencija”, upotrebom legalnih oružanih snaga jedne međunarodno priznate i suverene države ili grupe ovakvih država u okvirima principa tzv. „pravednog rata” (*jus ad bellum*) jesu:

1. *Princip neophodnosti* – sva neoružana sredstva i opcije su iscrpljeni pre početka ratnih operacija.

2. *Princip pravednog slučaja* – cilj intervencije je zadovoljavanje pravde ili samoodbrana.

²⁴ Na primer, u paragrafu 4, članu 2 *Povelje Ujedinjenih nacija* ili Principu VI Principa međunarodnog prava priznatih u *Povelji Nirnberškog tribunala* i *Presude Nirnberškog tribunala* iz 1950. godine. Najvažniji međunarodni dokumenti koji regulišu ljudska prava do vremena rasturanja SFRJ su: *Univerzalna deklaracija ljudskih prava* iz 1948, *Ženevska konvencija o tretmanu ratnih zarobljenika i zaštiti civila u vreme rata* iz 1949, *Evropska konvencija o ljudskim pravima* iz 1950, *Konvencija o genocidu* iz 1951, *Deklaracija o torturi* iz 1975. i *Konvencija protiv torture, drugih okrutnih, neljudskih i ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja* iz 1984. (Andrew Heywood, *Global Politics*, New York: Palgrave Macmillan, 2011, 311). Na osnovu normi spomenutih akata međunarodnog prava o zaštiti prava čoveka sigurno je da su ljudska prava Srba, i kao pojedinaca i kao kolektiva, bila flagrantno kršena u gradu Vukovaru od strane hrvatske soldateske u leto 1991, što je konačno i moralo da dovede do „humanitarne intervencije” još uvek međunarodnopravno postojeće države Jugoslavije na čijoj se teritoriji ovakva praksa odvijala. O međunarodnim normama zaštite ljudskih prava videti u: Jack Donnelly, *International Human Rights*, Cambridge, MA: Westview, 2007; Philip Alston, Ryan Goodman, *International Human Rights. The Successor to International Human Rights in Context: Law, Politics and Morals*, Oxford, UK: Oxford University Press, 2012. O međunarodnom javnom pravu videti u: Smilja Avramov, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, Savremena administracija, 1986.

²⁵ U austrougarskoj vojsci koja je napala Srbiju 1914. i u njenim zapadnim delovima počinila neviđene ratne zločine, većinu boračkog sastava činili su jugoslovenski narodi dvojne monarhije. Tako je u sastav Pete austrougarske armije ulazio 13. zagrebački korpus, a u sastav Šeste 15. sarajevski i 16. dubrovački korpus. U nekim austrougarskim jedinicama na srbijanskom frontu Hrvati su činili čak i do 50% boračkog (tj. koljačkog) sastava, od kojih se po zverstvima naročito istakla 42. vrazija hrvatska domobranska divizija u kojoj je ratovao i Josip Broz Tito (Mira Radojević, Ljubodrag Dimić, *Srbija u Velikom ratu 1914–1918. Kratska istorija*, Beograd: Srpska književna zadruga–Beogradski forum za svet ravnopravnih, 2014, 118).

²⁶ Poznato je da je nezvanični naziv Tuđmanove stranke HDZ – „Hrvatska do Zemuna”.

²⁷ Videti npr. kartu *Etnografske granice Hrvata u Kralj. Jugoslaviji i okolnim zemljama* koju je sastavio dr N. Z. Bjelovučić 1933. (Vasilije Đ. Krestić, *Genocidom do velike Hrvatske*, Jagodina: Gambit, 2002, dodatak).

3. *Princip legitimnosti autoriteta* – intervenciju sprovodi legitimna vlast legitimnim i legalnim sredstvima, tj. legitimna vlada međunarodno priznate suverene države.

4. *Princip pravedne namere* – ratne operacije mogu se izvoditi samo na osnovama moralno prihvatljivih i opravdanih ciljeva.

5. *Princip opravdanosti mogućnosti uspeha* – ratne operacije se ne mogu voditi u slučajevima beznadežnosti uspeha, tj. kada se životi vojnika bespotrebno izlažu opasnosti.

6. *Princip proporcionalnosti* – pozitivni rezultati ratnih operacija treba da budu veći od negativnih, kao i odgovor na napad proporcionalan napadačevim akcijama.²⁸

Od navedenih šest principa „pravednog rata” smatramo da je SFRJ u slučaju Vukovara 1991. zasigurno ispunila prva četiri. Peti princip je, takođe, mogao da bude u potpunosti ispunjen da je komandni kadar JNA bio stručno osposobljeniji, dok je šesti princip oduvek bio i biće uslovno-relativnog karaktera.

„Humanitarna intervencija” – slučaj Vukovara 1991.

U toku „Vukovarske operacije” JNA je angažovala 11 impozantnih brigada sa sedam mehanizovanih i dve pešadijske. U toku borbi na grad ispaljeno je na desetine hiljada granata, a dejstvovalo je i jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo. Sam Vukovar je skoro potpuno razrušen (kao i nešto kasnije Mostar usled hrvatsko-muslimanskih obračuna, tj. sravnjivanja povesnih računa).²⁹ S obzirom na antifašistički karakter otadžbinskog rata 1991–1995, slučaj Vukovara iz 1991. može se uporediti sa slučajem Drezdena iz 1945, kada su zapadne demokratije pokazale i dokazale kako se treba efikasno boriti protiv bilo kog vida fašizma,³⁰ kao i kojim najefikasnijim tehnikama se „humanitarne intervencije” realizuju na terenu.

Treba napomenuti da je zapadnodemokratski koncept „humanitarne intervencije” zasnovan na etičkim, religioznim i pravnim premisama. Naime, ukoliko se flagrantno narušavaju ljudska prava sa masovnim ubijanjima civila u jednoj državi, međunarodna zajednica je dužna da interveniše kako bi se ovakva praksa zaustavila, a sama intervencija je moralno-pravno zasnovana na Povelji Ujedinjenih nacija i međunarodnom javnom pravu. U suštini, ostvarivanje moralno-političkog cilja „humanitarne intervencije” vojnim metodama jeste zaustavljanje ili sprečavanje genocida nad jednim narodom ili jednim njegovim delom,³¹ što je upravo i bila moralno-etička svrha operacije oslobađanja koncentracionog logora Vukovar.

²⁸ Andrew Heywood, *Global Politics*, New York: Palgrave Macmillan, 2011, 257. O moralnoj osnovi za humanitarnu intervenciju videti više u: Teri Nardin, „Moralna osnova za humanitarnu intervenciju”, Jovan Babić, Petar Bojanić (urednici), *Humanitarne vojne intervencije*, Beograd: Službeni glasnik, 2008, 23–40).

²⁹ Grad Mostar je pre razbijanja SFRJ bio zvanični propagandni simbol multietničkog suživota u Jugoslaviji – grad u kojem su Srbi činili jednu trećinu stanovnika. Danas u Mostaru gotovo da i nema Srba.

³⁰ O savezničkom bombardovanju Drezdena 1945. videti u: Frederick Taylor, *Dresden, Tuesday, February 13, 1945*, New York: HarperCollins Publishers Inc., 2004.

³¹ Andrew Heywood, *Global Politics*, New York: Palgrave Macmillan, 2011, 318–329; Jeffrey Haynes, Peter Hough, Shahin Malik, Lloyd Pettiford, *World Politics*, Harlow: Pearson Education Limited, 2011, 707–708. Naravno, praksa „humanitarnih intervencija” može da bude vrlo lako zloupotrebljena u geostrateške i političke svrhe, što je upravo pokazala agresija NATO-a na Saveznu Republiku Jugoslaviju 1999. godine. (George Szamuely, *Bombs for Peace: NATO's Humanitarian War on Yugoslavia*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2013).

Ipak, postavlja se možda i krucijalno pitanje: zar je tolikoj JNA i srpskoj dobrovoljačkoj sili bilo potrebno čitavih 86 dana borbi, tj. granatiranja i, nakon toga, borbe za svaku kuću da bi se grad oslobodio od, po broju i raspoloživoj tehnici, ipak znatno inferiornijeg neprijatelja?³² Verovatno je najbolji odgovor na ovo pitanje dao upravo onaj ko je i prvi ušao u Vukovar, slomivši dobro organizovan sistem odbrane grada i novoustaškog terora koji je u njemu zaveden nad srpskim žiteljima – Željko Ražnjatović Arkan (sin crnogorskog oficira u JNA, rođenog u Brežicama u Sloveniji). Naime, u intervjuu za britanski dokumentarni film o njemu (25 minuta) pod nazivom pod kojim je i prikazan na Zapadu – „Arkan – Mad Dog” („Arkan – pobesneli pas”) komandant tzv. *Srpske dobrovoljačke garde* – „Tigrovi” izdaje u jednoj sekvenci zapovest svojim „tigrovima” pred oslobađanje grada da se u toku gradskih borbi mora uzeti u obzir činjenica da ustaše (koje su na gornjim spratovima) u podrumima kuća drže srpske civile kao žive taoce, pa se stoga mora voditi računa kako se oslobađa kuća po kuća (tj. ručne bombe ne smeju se bacati nasumice, jer će se u tom slučaju pobiti „naša krv” kako to kaže Arkan). Dakle, kako na osnovu izjave Arkana, tako i na osnovu svedočenja preživelih civila, nesporno je da su hrvatski bojovnici, prethodno okupiravši grad u leto te iste godine, držali srpske civile kao žive taoce po kućama, pa kratkoročno masovno bombardovanje grada od strane teške artiljerije JNA radi slamanja otpora njegovih branilaca jednostavno nije dolazio u obzir. Stoga je pešadija, uz racionalnu podršku artiljerije, morala preduzeti strategiju dugih borbi za svaku kuću i ulicu. Tako je bar situaciju procenio Generalštab JNA u to vreme.

Ovakva vojna strategija nesumnjivo je odnela znatno više života i tehnike na strani oslobodilaca grada, ali je i sa druge strane spasla mnogo više civilnih života u samom gradu, kako Srba, tako i Hrvata. Ipak, bilo je i onih vojnih stručnjaka koji su ovakvu taktiku JNA smatrali besmislenom, a jedan od njih bio je i general Nenezić (šef kabineta ministra odbrane SFRJ) po kojem „nije trebalo lomiti zube na utvrđenim gradovima”.³³

S druge strane, danas je dobro poznato da je hrvatski vrhovnik samosvesno žrtvovao grad (prepuštivši ga dugovremenim borbama), kako bi ostvario dva vojno-politička cilja:

1) Usporio prodor JNA i srpskih dobrovoljaca ka Osijeku, kako bi se i taj deo Republike Srpske Krajine oslobodio od novoustaškog terora i genocida nad Srbima, uključujući i sam grad Osijek u kojem su već uveliko divljale oružane formacije Branimira Glavaša.

2) Pružanje izgovora Genšerovom ministarstvu spoljnih poslova da Nemačka prizna samoproklamovanu nezavisnost Tuđmanove Hrvatske bez prethodnog saglasja sa ostalim članicama Evropske zajednice (19. decembra 1991), a pod izgovorom da se JNA mora povući sa teritorije međunarodno priznate Hrvatske, čime bi se zaustavila dalja razaranja slična vukovarskom (i ispolitizovanom dubrovačkom) slučaju.³⁴

³² S obzirom na to da je tadašnji savezni sekretar za narodnu odbranu SFRJ general Veljko Kadjević preminuo 2. novembra 2014. (u Moskvi) pravi odgovor na ovo pitanje verovatno nikada nećemo ni saznati, a do njega se ne može doći čitajući njegove memoare (Veljko Kadjević, *Moje viđenje raspada: Vojska bez države*, Beograd: Politika, 1993; Veljko Kadjević, *Protiv udara: Moje viđenje raspada Jugoslavije*, Beograd: Filip Višnjić, 2010).

³³ Dobrila Gajić-Glišić, *Iz kabineta ministra vojnog: Srpska vojska*, Čačak: Litopapir, 1992, 152.

³⁴ Uoči proglašenja nezavisnosti Hrvatske i Slovenije (25. juna 1991) zemlje članice Evropske zajednice su 23. juna 1991. donele odluku da neće priznati nezavisnost Hrvatske i Slovenije, ali je nemačka Hrišćansko-demokratska unija (CDU) već sledećeg dana objavila da se sa ovom odlukom ne slaže. Dakle, Tuđmanov srbofobični režim u Zagrebu imao je od samog početka ratnih sukoba nespornu i direktnu podršku Berlina kome je samo trebao formalni izgovor da jednostrano prizna nezavisnost i Hrvatske i Slovenije, što je Nemačka i učinila 19. decembra

Vukovarski konclager

Grad Vukovar sa okolinom bio je mešovita oblast u kojoj su etnički Srbi činili većinu, čak i nakon Drugog svetskog rata (tj. i nakon srbocida u NDH). Na osnovu etničkog i moralnog prava tražili su od novih posleratnih (antisrpskih) komunističkih vlasti da i čitav Zapadni Srem uđe u federalnu jedinicu Srbiju. Naime, prema popisu stanovništva iz 1931. godine (poslednji popis pred Drugi svetski rat) u vukovarskom srezu bilo je 41,9% Srba, 26,5% Hrvata, 16,3% Nemaca i drugih. Do promene balansa u međunacionalnim odnosima u vukovarskom srezu dolazi tokom Drugog svetskog rata i masovnih ubijanja lokalnih Srba od strane državnih organa NDH, ali i kao posledica posleratne demografske politike kada su u kuće proteranih Nemaca (folksdojčera) i pobijenih Srba naseljavani Hrvati. Rezultati popisa stanovništva iz 1981. ukazuju na to da su Srbi i „Jugosloveni” u Vukovarskom srezu činili apsolutnu većinu, a u samom gradu Vukovaru Srba je bilo 24,3%, a Hrvata 37,9%. Treba naglasiti i da je u gradu bilo više od trećine mešovitih brakova (35%). S obzirom na ovakvu međuetničku strukturu nije čudno što novoustaška HDZ nije pobedila na izborima u Vukovaru 1990.³⁵ Vukovarčani su glasali za Savez komunista – Partija za demokratske promene, što je bila jedina stranka u tom regionu bez etničke odrednice „hrvatska”. Međutim, vrhovništvo HDZ-a je vrlo brzo, na otvoren i politički brutalan način, izrazilo svoje nezadovoljstvo malim brojem dobijenih mandata u Skupštini opštine Vukovar (26 od 117).

Nakon odbijanja hadezeovskih amandmana na Ustav SR Hrvatske od strane Skupštine Vukovar, 17. jula 1990., a kojima se, u suštini, ukidaju nacionalna prava srpskog naroda u Hrvatskoj po ugledu na Pavelićevu NDH, neoustaška hadezeovska vlada Hrvatske predu-

1991. (kada je Hrvatsku priznao i Island), ali bez pristanka ostalih jedanaest članica EZ, a formalni povod bili su slučajevi Vukovara i Dubrovnika. Nemačko priznanje nezavisne Hrvatske stupilo je na snagu 15. januara 1992, kada je Hrvatsku priznalo i svih ostalih jedanaest članica EZ, naravno pod pritiskom Nemačke. Hrvati su tim povodom tada spevali pesmu „Danke Deutschland”. Hrvatska je postala članica UN 22. maja 1992. godine.

³⁵ Hrvatska demokratska zajednica osnovana je 19. januara 1989. na tajnom sastanku u jednoj vikendici na Plješevici, a kao osnovni politički cilj stranke bilo je stvaranje nezavisne velike Hrvatske u njenim „etno-povjesnim” granicama sve do reke Drine [Milorad Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranja. Istorija Srba u Novom veku (1492–1992)*, Beograd: EVRO-GIUNTI, 2010, 548]. HDZ je osnovana kao široka koalicija hrvatskih nacionalista na čelu sa dr Franjom Tuđmanom kao vrhovnikom stranke (Robert Thomas, *The Politics of Serbia in the 1990s*, New York: Columbia University Press, 1999, 91) koji je, došavši na vlast u Hrvatskoj sledeće godine, uveo političku diktaturu (Sorin Antohi, Vladimir Tismaneanu (eds.), *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, Budapest: Central European University Press, 2000, 42; David Binder, „The Yugoslav Earthquake”, *Mediterranean Quarterly*, Winter 2001, 12). O sličnim granicama velike Hrvatske maštala je i Hrvatska stranka prava koja je 17. juna 1991. usvojila tzv. „Lipanjску povelju” kojom se traži obnova Pavelićeve NDH sa granicama na istoku do Subotice, Zemuna, Drine, Raške i Bokokotorskog zaliva (Veljko Đurić Mišina, *Republika Srpska Krajina. Deset godina poslije*, Beograd: Dobra volja, 2005, 22). HDZ je, inače, od samog svog osnivanja otvoreno podržavala, pa i veličala, Pavelićevu NDH. Tako je njen predsednik dr Franjo Tuđman, penzionisani general JNA, 24. februara 1990. u Zagrebu javno izjavio da NDH nije bila samo puka kvislinska tvorevina i fašistički zločin već i izraz istorijskih težnji hrvatskog naroda. Na osnovu ovakvog istupanja vrhovništva HDZ-a hrvacanskim Srbima bilo je jasno šta ih čeka u Hrvatskoj u slučaju izborne pobeđe Tuđmana i njegovog HDZ-a i proglašenja nove nezavisne Hrvatske. Inače, ova Tuđmanova izjava može se lako protumačiti i kao izraz istorijskih težnji hrvatskog naroda da izvrši srbocid na prostora koje su Hrvati samosvojno proglasili za ekskluzivno svoj etnički prostor, a to je manje-više teritorija Pavelićeve NDH koja je kao država bila potpuno i u pravom smislu nezavisna što se tiče njene unutrašnje politike (uništavanja Srba, Jevreja, Roma i drugih nacija „niže” rase). Međutim, vladajuća (antisrpska) komunistička klika u posleratnoj Jugoslaviji je iz političkih razloga proglasila NDH pukom nacifašističkom (italijansko-nemačkom) marionetskom tvorevinom koja, kao takva, nije i ne može biti odgovorna za srbocid, pa samim tim ni hrvatski narod kao kolektiv.

zima posebne mere prema kojima se u grad dovozi oružje, naoružava etnička hrvatska milicija (po uzoru na Hitlerove SS i SA odrede) i paravojne formacije HDZ-a, a kao vrhunac krize, 27. marta 1991. organizuje se javna smotra etnohrvatskih bojovnika sa simbolima iz Pavelićeve NDH.³⁶ Ova smotra bila je prirodni nastavak hadezeovske politike otvorenog oružanog razračunavanja na međunacionalnoj osnovi, koja je započeta donošenjem odluke o čišćenju Opštine Vukovar od etničkih Srba u februaru 1991. (tj. čišćenje „preživelih” iz doba Pavelićeve NDH). Na ovom političkom skupu na kojem je *de facto* doneta odluka o otpočinjanju oružanih sukoba u Opštini Vukovar prisustvovali su i predstavnici Hrvatskog sabora – Vladimir Šeks, Ivan Vekić i „osiječki poglavnik” Branimir Glavaš (sva trojica ustaške provenijencije). Tom prilikom je odlučeno da se akcija čišćenja Srba iz ove zapadno-sremske opštine sprovede smenjivanjem građana srpske nacionalnosti na svim opštinskim političkim funkcijama, zastrašivanjem kako bi napustili grad i opštinu³⁷ i, konačno, fizičkom likvidacijom „nepoželjnih građana”. Kao i u ostalim delovima „mlade hrvatske demokracije”, tako se i u Opštini Vukovar, u čitavoj prvoj polovini 1991. godine, sprovodilo intenzivno isporučivanje oružja paravojnim hadezeovskim formacijama.³⁸ Nakon političkog hapšenja lidera vukovarske SDS – Gorana Hadžića i B. Slavića lokalni Srbi započinju „balvan revoluciju” kao jedini način odbrane od povampirenog hrvatskog ustašoidnog nacionalizma.

Drugog maja 1991. godine Srbi su uspjeli da odbiju upad hrvatskih redarstvenika (MUP Hrvatske) u najveće srpsko selo u vukovarskoj opštini – Borovo Selo. Tom prilikom, što je malo poznato široj javnosti, većinu neustaških bojovnika spasla je JNA, poslavši svoje oklopne transportere da evakušu hadezeovske crnokošuljaše koji su nosili oznake Pavelićeve NDH i pevali ustaške pesme prilikom pokušaja osvajanja ovog sela. Tom prilikom poginulo je 13 hrvatskih mupovaca.³⁹ Sutradan je u Zadru uništeno oko 350 srpskih kuća i radnji, uz prećutno odobrenje hrvatskih vlasti („Zadarska kristalna noć”), a 5. maja je hrvatski predsednik dr Franjo Tuđman u Trogiru otvoreno pozvao Hrvate na rat protiv JNA. On je 28. maja na stadionu NK Zagreb organizovao smotru Zbora narodne garde Hrvatske (ZNG) – faktički novoformiranu armiju Hrvatske.

Nakon neuspješne vojnoredarstvene akcije Zagreba od 2. maja u Borovom Selu lokalni vukovarski hadezeovci počinju sa primenom plana fizičke likvidacije Srba u Opštini Vukovar, jula i avgusta 1991, što je prouzrokovalo masovni egzodus Srba iz grada Vukovara, a što je na krajnje ciničan način objašnjavano od strane hrvatskih lokalnih zvaničnika kao smišljeni plan Beograda i JNA da izvuče što veći broj srpskih civila iz grada pre početka „srbo-crnogorsko-četničke agresije na Vukovar”.⁴⁰ Ono što je ostalo kao pečat tog vremena jesu specijalne hrvatske (SS) „grupe za tihu likvidaciju” („sumnjivih moralnih

³⁶ Ova smotra održana je samo dan nakon što je EZ objavila (26. marta) deklaraciju u kojoj se naglašava da ujedinjena i demokratska Jugoslavija ima najveće šanse da postane članica EZ.

³⁷ Slične tehnike su, inače, u to vreme primenjivane i u Daruvaru, Šibeniku, Zagrebu itd.: pretnje noćnim telefonskim pozivima da napuste grad ukoliko ne žele da budu ubijeni, lepljenje javnih plakata kako prepoznati Srbinu, odbijanje da se proda roba u prodavnici ukoliko je kupac Srbin, itd.

³⁸ Martin Špegelj, Tuđmanov ministar odbrane, sam je priznao na emitovanom tajnom snimku KOS-a JNA da je tada pod oružjem bilo 200.000 hadezeovaca, što je emitovano u BBC serijalu „Smrt Jugoslavije”, prvi deo.

³⁹ Tadašnji Tuđmanov ministar policije Josip Boljkovac je u intervjuu frankfurtskom dnevniku *Vesti*, novembra 2014. godine, izjavio da je napad na Borovo Selo imao za politički cilj da se isprovocira rat sa Srbima, nakon čega bi Srbi morali da nestanu iz Hrvatske.

⁴⁰ Treba videti priloge HTV-a iz tog vremena, a naročito propagandno-dokumentarni film HTV-a o „sto dana otpora Vukovara”).

i profesionalnih kvaliteta") Srba u Vukovaru, a kojima su komandovali Tomislav Merčep (sekretar opštinskog sekretarijata u Vukovaru), Branimir Glavaš, Mile Dedaković (zvani „Jastreb“), Josip Gaže i drugi. Ostalo je zabeleženo da je za pet meseci ubijeno oko 4.000 vukovarskih Srba na osnovu unapred pripremljenih „spiskova za (fizičku) likvidaciju“, nakon otvaranja vatre po srpskim kućama, miniranja kioska i drugih objekata u srpskom vlasništvu (na primer, srpski restorani: „Krajišnik“, „Sarajka“, „Tufo“, „Brdo“, „Mali raj“, „Popaj“, „Točak“, „Čokot bar“, „Čid“).

Prvog maja 1991. hrvatske hadezeovske vlasti primenile su politiku totalne fizičke blokade grada, pretvorivši Vukovar u koncentracioni logor za Srbe, što se poklapalo sa redarstvenom akcijom u Borovom Selu, sutradan 2. maja. Grad je postao fizički odsečen od ostatka sveta, što je omogućilo hadezeovskim bojovnicima da nesmetano vrše noćna hapšenja, ispitivanja i likvidacije Srba u gradu, a sve pod izgovorom da traže oružje. Svedoci događaja tvrde da je samo od 3. maja do 14. septembra 1991. uhapšeno i mučeno u improvizovanim kazamatima više stotina Srba.⁴¹ Vukovarski deo Dunava opet je, kao i pre pola veka, obojen bojom srpske krvi. Usled hadezeovskog terora grad je napustilo 13.734 Srba. Međutim, grad su napuštali i Hrvati koji se nisu slagali sa ovakvom SS politikom hrvatskog neoustaškog vrhovništva. Tako je Hrvat Marin Vidić u svom dnevniku zapisao da je u tom periodu, pored mnogobrojnih Srba, Vukovar napustilo i oko 6.000 žena, dece i staraca Hrvata (vojnospособnim muškarcima izlazak iz grada nije bio dozvoljen).

U toku hadezeovske pripreme za „konačno rešenje“ srpskog pitanja u Vukovaru (produžetak „konačnog rešenja“ iz Drugog svetskog rata),⁴² kojim je rukovodio Tomislav Merčep u junu 1991, u grad ulaze hrvatski gardisti (ZNG) i redarstvenici (MUP) i od tada važi režim propusnica za ulazak u grad. Vukovarskim Srbima nije dozvoljavano da napuste grad, jer je, po Merčepovim planovima, trebalo da odigraju ulogu živog štita u planiranim borbama protiv JNA, kako bi se, po mogućstvu, obezbedilo teritorijalno pripajanje (aneksija) srbijanskog Istočnog Srema u hadezeovsku Hrvatsku.

Teror nad Srbima u Vukovaru je, inače, bio planski organizovan i sistematski sproveden, isto kao i srbocid u Paveličevoj NDH. Među najbrutalnije primere hrvatskog terora nad vukovarskim Srbima spada slučaj dr Vesne Bosanac koja je bila načelnik Vukovarske gradske bolnice u periodu od 30. jula do 18. novembra 1991. Naime, u ovoj bolnici su se vadili organi vukovarskim Srbima i prodavali bogatim zapadnim i arapskim klijentima.⁴³ Doktorka Bosanac kao da je predstavljala reinkarnaciju Nade Šakić iz vremena Paveličeve NDH, a grad Vukovar pod hadezeovskom okupacijom i terorom 1991. reinkarnaciju jasenovačkog logora smrti od pre pola veka.

Prvog avgusta 1991. predsednik Hrvatske je pozvao Hrvate da budu spremni na opšti rat, pa su borbe otpočele tog istog dana u Dalju, Erdutu, Osijeku, Dardi, Vukovaru i Kruševu.⁴⁴ Ubrzo je hrvatski Krizni štab Slavonije i Baranje proglasio grad Vukovar za najistureniju tačku odbrane nove i samoproklamovane hrvatske nezavisne države koja u to vreme ni-

⁴¹ Prema podacima nezavisnih međunarodnih službi, u Hrvatskoj je od 1991. do 1996. godine ubijeno oko 10.000 Srba.

⁴² O „konačnom rešenju“ srpskog pitanja u NDH videti u: *ND Hrvatska: Država genocida*, Dveri srpske, godina XIII, broj 47–50, 2011.

⁴³ Grey Carter, „Mass killings of Serbs for organs only boosted in Kosovo, but it started earlier: In Croatia, Vukovar“ at <https://theremustbejustice.wordpress.com/2014/02/06/organ-trafficking/>.

⁴⁴ Veljko Đurić Mišina, *Republika Srpska Krajina. Deset godina poslije*, Beograd: Dobra volja, 2005, 23.

je bila međunarodno priznata, što će reći da je u okvirima međunarodnog prava SFRJ još uvek postojala i, shodno tome, imala ustavnu obavezu i moralnu dužnost da zaštiti ljudska prava i spasava gole živote svojih sopstvenih građana (srpske nacionalnosti). U Vukovaru je od početka avgusta faktički sva vlast prešla u ruke neoustaške HDZ (Marin Vidić) koja je kontrolisala sve javne medijske servise. To je bila posledica odluke da se raspusti legalno izabrana Skupština opštine Vukovar i njeno Izvršno veće, a koja je doneta 24. jula, nakon što su grad posetila tri vodeća hrvatska vrhovnika – Franjo Tuđman, Vladimir Šeks i ministar odbrane Gojko Sušak. Tako je političkim pučem HDZ smenila legalno i legitimno izabranu vlast u gradu i od izborna poražene stranke postala vladajuća (tj. teroristička).

Akcija oslobođenja vukovarskog logora smrti

Za vreme svih navedenih događaja neutralnost JNA može se okarakterisati kao direktna izdaja državnih interesa, kao i davanje zelenog svetla hadezeovskim formacijama da sprovedu etničko čišćenje u pojedinim krajevima Istočne Slavonije i Zapadnog Srema, uključujući i Vukovar. Objašnjenja generala Veljka Kadijevića (po majci Hrvat koji je sebe smatrao Jugoslovenom)⁴⁵ koja se nalaze u njegovim memoarima ostaju krajnje neuverljiva.⁴⁶ Naime, već je rečeno da su upravo oklopni transporteri JNA iz vukovarske kasarne spasili hrvatske redarstvenike iz Borovog Sela 2. maja 1991. i da se nije angažovala kada su sprovedene akcije etničkog čišćenja Srba u Borovom Naselju 4. jula i Lužici 25. jula 1991. godine. Vrlo je verovatno da bi JNA i dalje ostala „statusno neutralna“ da je nisu direktno napale hrvatske oružane snage, kao i u Varaždinu (2. maja), Vinkovcima (11–26. septembra) i Zagrebu (17. novembra 1991).⁴⁷

Vukovarska kasarna JNA je po prvi put napadnuta 20. avgusta 1991, da bi ubrzo nakon toga bila stavljena pod blokadu. Tek kada je, 25. avgusta, pucano na jedno od vozila JNA njeni pripadnici su odlučili da upotrebe vatru. I tada se dogodilo nešto sasvim nerazumljivo i neobjašnjivo: JNA koja je faktički preuzela kontrolu nad čitavim gradom (tj. oslobodila ga od hadezeovskog terora) ubrzo se, u sporazumu sa lokalnim (nelegalnim i nelegitimnim) hrvatskim vlastima, povlači sa ulica u svoje kasarne i time samu sebe stavlja u zamku, jer su hrvatske formacije odmah otpočele sa blokadom i bombardovanjem kasarni. Tada se JNA obratila Evropskoj zajednici sa zahtevom da posreduje u deblokadi kasarni, kako regularna jugoslovenska armija ne bi morala da preuzima silu radi deblokade.⁴⁸ Međutim, dolazi do sinhronizovane akcije Brisela (u stvari Berlina) i Zagreba: Brisel ne odgovara na

⁴⁵ Veljko Kadijević je rođen 21. novembra 1925. godine u selu Glavini kod Imotskog u Hercegovini od oca Srbina i majke Hrvatice.

⁴⁶ Tada je JNA još uvek bila multietnička, a njeno najviše rukovodstvo bilo je uglavnom sačinjeno od ne-Srba. Pored Hrvata – Jugoslovena Kadijevića, faktički glavnog komandanta JNA, njegovi zamениci su bili Slovenac admiral Stane Brovet i Hrvat Josip Gregorić. Avijacijom je komandovao Hrvat Anton Tus, a kasnije drugi Hrvat Zvonimir Jurjević. Centralni vojni okrug bio je pod komandom Makedonca Spirovskog, dok je načelnik tog okruga bio još jedan Hrvat – Anton Silić [Jelena Guskova, *Istorija jugoslovenske krize (1990–2000)*, I, Beograd: Izdavački grafički atelje „M“, 2003, 244].

⁴⁷ JNA se evakuisala 4. novembra 1991. iz kasarne „Logorište“ u Karlovcu, uz gubitke od 26 ubijena vojnika i 67 ranjenih (Veljko Đurić Mišina, *Republika Srpska Krajina. Deset godina poslije*, Beograd: Dobra volja, 2005, 25).

⁴⁸ Ne može se ni zamisliti da se, na primer, američka armija u Avganistanu obrati Savetu bezbednosti UN da posreduje u deblokadi njihovog vojnog kampa koji je pod blokadom Talibana!

ponuđeno posredništvo, ali zato Zagreb, 14. septembra 1991, donosi odluku da se na čitavom prostoru (međunarodno nepriznate) Republike Hrvatske napadnu sve kasarne JNA, što je značilo objavu rata oružanim formacijama (međunarodno priznate) SFRJ.

Akciju oslobađanja svojih kasarni i grada Vukovara JNA je otpočela 25. avgusta 1991. i završila je 18. novembra,⁴⁹ uz pomoć (srpskih) dobrovoljaca, s obzirom na to da nije bila sposobna da sama uspešno sprovede ovu „humanitarnu intervenciju” do kraja. Odbrana grada je slomljena 16. novembra, a koncentracioni logor Vukovar potpuno oslobođen od neoustaškog terora dva dana kasnije. Snage odbrane konclagera Vukovara imale su i do 8.000 boraca pod oružjem (iako se u zvaničnoj hrvatskoj istoriografiji pominje broj od 1.300 do 2.000), a snage JNA, po hrvatskim izvorima, između 35.000 i 40.000. U zvaničnim hrvatskim statistika- ma može se naći podatak da je u toku „Vukovarske operacije” u gradu poginulo 1.712 lica od kojih 182 hrvatska policajca i vojnika (mada nezvanični hrvatski izvori navode da je poginulo oko 400 hrvatskih bojovnika). Srpska strana tvrdi da je u gradu poginulo oko 1.000 hrvatskih gardista. Što se tiče srpskih gubitaka, hrvatska strana navodi broj od 6.000 do 8.000 poginulih, dok srpska strana tvrdi da je poginulo 1.800 srpskih vojnika i oficira.

Hrvatski bojovnici napuštali su Vukovar tri dana, od 16. do 18. novembra. Nakon ulaska u grad JNA je svim stanovnicima pružila dve mogućnosti: odlazak u Hrvatsku ili u Srbiju.⁵⁰ Bilo je mnogo slučajeva da su se porodice delile po etničkoj pripadnosti. Epilog „Vukovarske operacije” bio je da je iz grada evakuisano oko 12.000 stanovnika i uhapšeno oko 600 hrvatskih zengi.

Zaključak

Prema međunarodnom pravu, kao i *Povelji Ujedinjenih nacija*, „Vukovarska operacija” iz 1991. godine ima sva osnovna obeležja „humanitarne intervencije” i „pravednog rata”, uz neizbežne žrtve civilnog stanovništva u ovakvim slučajevima antiterorističkih borbi i operacija, što se može okarakterisati kao „kolateralna šteta”.⁵¹ Moralno-humani cilj operacije bio je da se zaustavi dalji teror nad Srbima u gradu i spreči potpuni genocid nad vukovarskim Srbima od strane novih hrvatskih nelegalno-nelegitimnih gradskih vlasti i paravojnih formacija proustaške provenijencije. Vojno-politički cilj operacije svodio se na neutralisanje Vukovara kao odskočne daske za dalja hrvatska teritorijalna proširenja na račun Srbije, a na osnovu pravaškog samoproglašenog „istorijskog prava” Hrvata i Hrvatske još od sredine 19. veka. Stoga se „Vukovarska operacija” može tretirati kao prva posthladnoratovska „humanitarna intervencija” vojnog karaktera u Evropi.

Treba naglasiti da je jedan od glavnih razloga za „Vukovarsku operaciju” iz 1991. godine (ali ne i odlučujući) bio i ideološke prirode, s obzirom na to da je za tadašnju vlast u

⁴⁹ Hrvatski predsednik dr Franjo Tuđman je 13. septembra 1991. izdao naredbu o blokadi kasarni JNA u čitavoj Hrvatskoj (Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske. Drugo, izmijenjeno i prošireno izdanje*, Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2000, 535).

⁵⁰ Sam Arkan je u pomenutom dokumentarnom filmu tvrdio da su njegovi „tigrovi” predali 2.000 Vukovarčana Jugoslovenskoj narodnoj armiji.

⁵¹ Jeffrey Haynes, Peter Hough, Shahin Malik, Lloyd Pettiford, *World Politics*, London–New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2011, 659.

Beogradu⁵² grad Vukovar bio simbol Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) – grad u kojem je partija pod tim imenom faktički i osnovana (tj. preimenovana dotadašnja SRPJ(k))⁵³ na njenom Drugom kongresu, održanom od 20. do 25. juna 1920, kada je donet i novi (boljševički) program partije. Prema njemu, jugoslovenski komunisti se bore za stvaranje sovjetske republike, do koje se dolazi „pomoću diktature proletarijata u obliku sovjetske vlasti” po primeru boljševika u Rusiji.⁵⁴ Naravno, činjenicu da je grad bio pod opsadom od strane JNA, koja je i dalje koristila boljševička obeležja, ustašoidna vlast u Zagrebu umela je maksimalno da iskoristi u propagandne svrhe na Zapadu i, na kraju, predstavi (a Zapadu nije bilo teško da to olako prihvati) čitav rat na prostoru Brozove velike Hrvatske kao borbu zapadne demokratije protiv istočnog boljševizma [i (kvazi) četništva bosanskohercegovačkog „crvenog vojvode”].

Bibliografija

- [1] Adam Lebor, *Milosevic: A Biography*, London–Berlin–New York–Sydney: Bloomsbury, 2012.
- [2] Andrew Heywood, *Global Politics*, New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- [3] Ante Beljo et al. (eds.), *Serbia from Ideology to Agression*, Croatian Information Centre, Zagreb–London–New York–Toronto–Sydney: Zagrebačka tiskara, 1992.
- [4] Bernd J. Fišer, *Balkanski diktatori: Diktatori i autoritarni vladari jugoistočne Evrope*, Beograd: IPS, Beograd–IP Prosveta, Beograd, 2007.
- [5] Branislav Ilić, Vojislav Čirković (urednici), *Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita*, Beograd: Export-Press, 1978.
- [6] David Binder, „The Yugoslav Earthquake”, *Mediterranean Quarterly*, Winter 2001
- [7] Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske. Drugo, izmijenjeno i prošireno izdanje*, Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2000.
- [8] Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povjest*, Zagreb: Golden Marketing, 1999
- [9] Frederick Taylor, *Dresden, Tuesday, February 13, 1945*, New York: HarperCollins Publishers Inc., 2004.
- [10] George Szamuely, *Bombs for Peace: NATO's Humanitarian War on Yugoslavia*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2013.
- [11] Grey Carter, „Mass killings of Serbs for organs only boosted in Kosovo, but it started earlier: In Croatia, Vukovar”: <https://theremustbejustice.wordpress.com/2014/02/06/organ-trafficking/>
- [12] „Izdani grad”, 2011:
https://www.youtube.com/watch?v=FvqHWS_4AuM&index=13&list=PL999EB6ACC07FC959.
- [13] Ignas Kapleris, Antanas Meištas, *Istorijos egzamino gidas: Nauja programa nuo A iki Ž*, Vilnius: Leidykla „Briedis”, 2013.
- [14] Irina Lyubomirova Ognyanova, „Nationalism and National Policy in Independent State of Croatia (1941–1945)”, draft of the paper presented at the Special Convention *Nationalism, Identity and Regional Cooperation: Compatibilities and Incompatibilities*, organized by the Centro per l'Europa centro orientale e balcanica, University of Bologna, Forlì, Italy, June 4–9th, 2002.

⁵² Na vlasti u Srbiji tada su bili: Socijalistička partija Srbije (SPS) i Udružena jugoslovenska levica (JUL) – metamorfoze Saveza komunista Jugoslavije (SKJ).

⁵³ Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista).

⁵⁴ Branislav Ilić, Vojislav Čirković (priredili), *Hronologija revolucionarne delatnosti Josipa Broza Tita*, Beograd: Export-Press, 1978, 11; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, Beograd: Nolit, 1988, 108–109.

- [15] Ivo Goldstein, *Croatia: A History*, London: C. Hurst & Co, 1999.
- [16] Ivo Perić, *Povijest Hrvata*, Zagreb: Centar za transfer tehnologije, 1997.
- [17] Jack Donnelly, *International Human Rights*, Cambridge, MA: Westview, 2007.
- [18] Jeffrey Haynes, Peter Hough, Shahin Malik, Lloyd Pettiford, *World Politics*, London–New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2011.
- [19] Jelena Guskova, *Istorija jugoslovenske krize (1990–2000)*, I, Beograd: Izdavački grafički atelje „M”, 2003.
- [20] Jill A. Irvine, „Ultrnationalist Ideology and State-Building in Croatia, 1990–1996”, *Problems of Post-Communism*, 44 (4), 1997, 30–43
- [21] Kimberly L. Sullivan, *Slobodan Milosevic's Yugoslavia*, Minneapolis, MN: Twenty-First Century Books, 2010
- [22] Louis Sell, *Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia*, Durham–London: Duke University Press, 2003.
- [23] Matthias Küntzel, *Der Weg in den Krieg: Deutschland, die NATO und das Kosovo*, Berlin: Elefant Press, 2000.
- [24] Philip Alston, Ryan Goodman, *International Human Rights. The Successor to International Human Rights in Context: Law, Politics and Morals*, Oxford, UK: Oxford University Press, 2012.
- [25] Richard H. Ullman (ed.), *The World and Yugoslavia's Wars*, New York: A Council on Foreign Relations, 1996.
- [26] Richard Overy, *XX amžiaus pasaulio istorijos atlasas*, Vilnius: Leidykla "Briedis", 2008.
- [27] Richard W. Mansbach, Kirsten L. Taylor, *Introduction to Global Politics*, London–New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2012.
- [28] Robert Thomas, *The Politics of Serbia in the 1990s*, New York: Columbia University Press, 1999.
- [29] Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*, London: The Free Press, 2002.
- [30] Sorin Antohi, Vladimir Tismaneanu (eds.), *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, Budapest: Central European University Press, 2000
- [31] Susan L. Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, Washington, DC: The Brookings Institution, 1995.
- [32] Teri Nardin, „Moralna osnova za humanitarnu intervenciju”, Jovan Babić, Petar Bojanić (urednici), *Humanitarne vojne intervencije*, Beograd: Službeni glasnik, 2008, 23–40
- [33] Veljko Kadrijević, *Moje viđenje raspada: Vojska bez države*, Beograd: Politika, 1993
- [34] Victor Roudometof, „Nationalism, Globalization, Eastern Orthodoxy: 'Unthinking' the 'Clash of Civilizations' in Southeast Europe”, *European Journal of Social Theory*, 2 (2), 1999, 233–247.
- [35] Vladislav B. Sotirović, „Remembering a Magnum Crimen in the Independent State of Croatia, 1941–1945”:
<http://www.sotirovic.eu/2015/05/07/remembering-a-magnum-crimen-in-the-independent-state-of-croatia-1941%E2%88%921945/>
- [36] Vladislav B. Sotirović, *Srpski komonvelt: Lingvistički model definisanja srpske nacije Vuka Stefanovića Karadžića i projekat Ilije Garašanina o stvaranju lingvistički određene države Srba*, Vilnius: privatno izdanje, 2011.
- [37] Vladislav B. Sotirović, *The Croatian National ("Illyrian") Revival Movement and the Serbs: From 1830 to 1847*, Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2015.
- [38] Trajan Stojanović, *Balkanski svetovi: Prva i poslednja Evropa*, Beograd: Equilibrium, 1997.
- [39] Aleks N. Dragnić, *Titova obećana zemlja – Jugoslavija*, Beograd: Čigoja štampa, 2004.

- [40] Vasilije Đ. Krestić, *Genocidom do velike Hrvatske*, Jagodina: Gambit, 2002.
- [41] Vasilije Đ. Krestić, Marko Nedić (urednici), *Velika Srbija: Istine, zablude, zloupotrebe*, Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa održanog u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti u Beogradu od 24–26. oktobra 2002. godine, Beograd: Srpska književna zadruga, 2003.
- [42] Veljko Đurić Mišina, *Republika Srpska Krajina. Deset godina poslije*, Beograd: Dobra volja, 2005.
- [43] Veljko Kadrijević, *Protiv udar: Moje viđenje raspada Jugoslavije*, Beograd: Filip Višnjić, 2010.
- [44] Vladimir Adamović, *Tri diktatora, Staljin, Hitler, Tito: Psihopolitička paralela*, Beograd: Informatika, 2008.
- [45] Dejvid Mekenzi, *Ilija Garašanin: Državnik i diplomata*, Beograd: Prosveta, 1987.
- [46] Dobrila Gajić-Glišić, *Iz kabineta ministra vojnog: Srpska vojska*, Čačak: Litopapir, 1992.
- [47] Jevrem Damjanović, *Kosovska golgota, Intervju*, Specijalno izdanje, Beograd: Politika, 22. oktobar 1988.
- [48] Marko Aurelio Riveli, *Nadbiskup genocida: Monsinjur Stepinac, Vatikan i ustaška diktatura u Hrvatskoj, 1941–1945*, Nikšić: Jasen, 1999.
- [49] Milorad Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranja. Istorija Srba u Novom veku (1492–1992)*, Beograd: EVRO-GIUNTI, 2010.
- [50] Mira Radojević, Ljubodrag Dimić, *Srbija u Velikom ratu 1914–1918. Kratska istorija*, Beograd: Srpska književna zadruga–Beogradski forum za svet ravnopravnih, 2014.
- [51] *ND Hrvatska: Država genocida*, Dveri srpske, godina XIII, broj 47–50, 2011.
- [52] Radoslav Đ. Gačinović, *Nasilje u Jugoslaviji*, Beograd: EVRO, 2002.
- [53] Radoš Ljušić, *Knjiga o Nečertaniju: Nacionalni i državni program Kneževine Srbije (1844)*, Beograd: BIGZ, 1993.
- [54] Slavoljub Šušić, *Probni kamen za Evropu*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1999.
- [55] Slavoljub Šušić, *Geopolitički košmar Balkana*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 2004.
- [56] Smilja Avramov, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, Savremena administracija, 1986
- [57] Srđan Perišić, *Nova geopolitika Rusije*, Beograd: Medija centar „Obrana”, 2015.